

KIPÇAK TÜRKÇESİNDEKİ MESLEK ADLARI ÜZERİNE İÇERİK VE YAPI BAKIMINDAN BİR SINIFLANDIRMA DENEMESİ

Galip GÜNER*

ÖZET

Kıpçak Türkçesi Türk dilinin XIII. yüzyıldan XVI. yüzyıla kadar Güney Rusya steplerinden, Orta Doğu coğrafyasına (başta Mısır ve Suriye olmak üzere) kadar uzanan geniş bir coğrafyada konuşulmuş önemli kollarından biridir.

Bu çalışmada Kıpçak Türkçesiyle yazılmış eserlerden hareketle meslek adlarının içerik ve yapı bakımından belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu sayede Kıpçak toplumunun sosyal, kültürel, iktisadi, askerî, siyasi vb. hayatının yansımaları elde edilen dil verileriyle ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kıpçak Türkçesi, meslek adları, içerik, etimoloji.

A MORPHOLOGIC AND CONTENT CLASSIFICATION ATTEMP TO THE KIPCHAK PROFESSIONS

ABSTRACT

Kipchak Turkic is one of the major branches of Middle Turkic which was spoken from XIII. century to XVI. century at steppes of southern Russia to Middle East (especially in Egyp and Syria).

In this article it is intended to set professions from the texts which was written by Kipchak Turkic. In this way, the social, cultural, economical, military,

*Yrd. Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eski Türk Dili, gunerg@erciyes.edu.tr.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/3 Summer 2010*

political etc. life of Kipchak society was determined by the linguistic data.

Key Words: Kipchak Turkish, professions, content, etymology.

1. Giriş

Orta Türkçe döneminde Türk dilinin batı kolunu Kuman-Kıpçak ve Oğuz boylarına mensup olan Türklerin dilleri oluşturur. XIII. yüzyılda gelişen ve farklı dil özellikleri sergileyen yeni yeni yazı dillerinin ortaya çıkışı, devrin yazı dili olan Hakaniye Türkçesi ile ondan kısmen ayrılan Oğuz ve Kıpçak gibi Türk topluluklarının batıya doğru hareketleri ve farklı bölgelere yayılmaları ile daha da belirgin hâle gelmiştir. Bu bağlamda Kıpçakların uzun süre Oğuzlar ile beraber yaşamalarından Kıpçakça ile Oğuzca arasında çok yakın ilişkiler ve etkileşimler gerçekleşmiştir. Bu etkileşimin en eski örneklerini *Divânü Lugati't-Türk*'te bulmak mümkündür. Kâşgarlı Mahmud, eserinde Kıpçaklarla Oğuzları ve konuştukları Türkçeyi çoklukla birlikte anar (N. Özkan, 2008: Yayınlanmamış Bildiri). Zaman içinde Kıpçakların kuzeye Oğuzların ise güneye göç ederek farklı siyasi yapılanma ve sınırlarla birbirinden uzaklaşmaları iki lehçede bazı farklılıkların oluşmasına sebep olmuştur. Fakat Orta Doğu'da bu iki Türk boyunun tekrar karşılaştığı dönemlerden kalan metinlerde Oğuz ve Kıpçak Türkçesi özelliklerinin net bir biçimde birbirinden seçilmesinde bazı zorluklar ortaya çıkmıştır. Bu sebeple XIII. yüzyıldan itibaren Suriye, Irak ve Mısır'da Memluk Kıpçakçasıyla yazılan eserlerin dili tam bir birlik göstermemektedir (Bilgin-Hacıeminoğlu 2002, 422).

İşte böyle bir siyasi, coğrafi ve kültürel ortamda tarih sahnesindeki yerlerini alan Kıpçaklardan günümüze pek çok dil verisi de kalmıştır. Bu veriler eski Türk dilinin gramer inceliklerinin ortaya konulmasında elbette ki son derece değerlidirler. Ancak şurası da malumdur ki dil özelden bireyin genelde ise onu konuşan milletin öncelikle zihninin daha sonra da bütünüyle kültürünün, yaşayış biçiminin ve medeniyetinin de aynasıdır.

Eski Türk toplumunu tahlil eden eserlere bakıldığında bunların büyük oranda komşu milletlerin Türkler hakkında verdiği bilgileri esas aldıkları görülür. Bu bağlamda Türk tarihi gözden geçirildiğinde Türklerin temas kurduğu her milletin dilinde veya ortaya koydukları metinlerde Türklere ait izlere rastlanır. Türk siyasi ve kültürel tarihinin çoğunlukla bu kaynaklar yoluyla öğrenilmesi zaman zaman Türkler hakkında objektif bakış açılarının gelişmesini

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/3 Summer 2010*

engellemiş veya Türklerin de sadece aktarma bilgilerle yetinmesine sebep olmuştur (Şen 2007, 4)

2. Amaç ve Yöntem

Bu çalışmada Kıpçak Türkçesiyle yazılmış olan metinlerin söz varlığından hareketle dönemin sosyal ve kültürel hayatının izlerini, yansımalarını meslekler bağlamında tespit etmek amaçlanmıştır.

Meslek adları tespit edilirken yöntem olarak öncelikle Recep Toparlı, Hanifi Vural ve Recep Karaatlı tarafından yayımlanmış olan ve Kıpçak Türkçesinin söz varlığının önemli bir kısmını ortaya koyan *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü* taranarak dönemin sosyal ve kültürel hayatına ait meslek adları belirlenmiştir. Malzemesi *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*'ne alınmamış olan ama ilgili dönemin dil verilerini ihtiva eden *Rasûlid Hexaglot*'taki meslek adlarının tespitinde eserin Halasi-Kun, Golden, Ligeti ve Schütz tarafından yapılan yayımı esas alınmıştır. Daha sonra bu meslek adları uğraşı alanlarına ve içeriklerine göre bir tasnife tabi tutulmuşlardır. Sınıflandırma işleminde ağırlıklı olarak Serkan Şen'in Orhun, Uygur ve Karahanlı metinlerindeki meslek adlarını tespit ederken izlediği yol tercih edilmiştir (bk. Şen: 2007).

Tasnife tabi tutulan her meslek adı aynı zamanda yapı bakımından da incelenerek ilgili ad hakkında topyekûn bir değerlendirmenin yapılabilmesi amaçlanmıştır. Yapı incelemelerinde öncelikle Türkçenin belli başlı etimolojik sözlüklerindeki veriler esas alınmıştır. Meslek adıyla ilgili çok özel bir çalışma varsa ona da değinilmiştir. Morfolojik yapısı şüpheye yer bırakmayacak kadar açık olanlarda herhangi bir kaynağa atıf yapılmamıştır. Meslek adlarının sıralanmasında ise alfabetik dizme yolu tercih edilmiştir.

3. Kıpçak Türkçesinde Meslek Adları

3.1. Güvenlikle İlgili Meslek Adları

3.1.1 Askerlikle İlgili Meslek Adları

Devletlerin kuruldukları coğrafyada etkin bir idari güç olarak ortaya çıkabilmeleri için kuvvetli bir orduya sahip olmaları gerekir (Şen 2007, 254). Eski Türk devletlerinde askerlik genelde ücret karşılığında yapılan bir meslek olmamasına rağmen Memluk Kıpçak sahasında askerliğin devlet teşkilatlanmasının içerisinde yerine getirilmesi gereken bir görev/meslek olarak karşımıza çıktığı görülür. Bununla birlikte Türk ordusunda görev yapan askerlerin sefer sırasındaki ihtiyaçlarının devlet tarafından karşılandığı ve zaferden

sonra ganimetlerin belli bir bölümünün askerlere bırakıldığı da bilinmektedir (Şen 2007, 253).

Türklerin askerlikteki mukavimliği, kanaatkârlığı ve savaş araç gereçlerini kullanmaktaki maharet ve hazır bulunuşları çok eski çağlardan beri gerek batılı gerekse de doğulu komşuları arasında ün salmıştır. IX. yüzyıl ortalarında kaleme aldığı *Risale*'sinde Câhiz Türklerden sitayişle bahsederken şöyle der: “Eyer üstünde dayanmaya gelince, sınır eri, postacı, muhafız, mutaassıp bir harici bütün meziyetlerini bir araya getirseler bile alelâde bir Türk ile boy ölçüşemezler. Yeryüzünde harpte sorumluluk lanetine uğramayan tek kavimdirler. Yurtseverlik her kavmin takdir ettiği bütün insanlığa şamil bir meziyettir. Bilhassa bu duygu Türklerde çok kuvvetlidir” (Rásony 1993, 63).

Bu bağlamda Kıpçak Türkçesiyle yazılmış olan eserlere baktığımızda askerliğin özel bir yerinin olduğu görülür. Kıpçak Türkçesiyle bizzat askerlik sanatının inceliklerini ele alan *Münyetü'l-Guzât, İrşâdü'l-Mülûk ve's-Selâtn, Kitâb fi İlmü'n-Nüşşâb* gibi eserlerin yazılmış olması bu bilginin açık bir ispatıdır.

Kıpçak Türkçesinde askerlikle ilgili meslek adları şöylece incelenebilir:

alpavut: “asker” (CC, TZ; Toparlı vd. 2003, 7): (< *alp* + *-agu* + *-t*, OTWF 81; **alpa-* < *alp* + *-a-* + *-gut*, EDPT 128b; *alpagut*, DS 37)

ath / atlu: “atlı, süvari” (GT, BV, KFT, Kİ, TA; Toparlı vd. 2003, 15, 16): (< *at* + *-lı/-lu*)

cindî / cündî: < Ar. “ata iyi binen, savaşçı” (KFT; Toparlı vd. 2003, 43)

çeri / çerig / çeyri / şeri / şerü: “asker” (CC, DM, GT, İM, Kİ, TA, TZ; Toparlı vd. 2003, 48, 49, 252): (< *çer-* “savaşmak” + *-(i)g*, TES 86, TMEN-III: 65; *çerig* < Sans. *kşaatrîya*, *kşaatrika*, *kşatha*, Sertkaya 2004, 266; *çerig*, EDPT 428b; *çerig*, DS 144)

çeri başı / çerig başı / şerü başı: “ordu komutanı, başkomutan” (CC, DM, İM; Toparlı vd. 2003, 48 252): (< *çerig/çeri/şerü* “asker” + *baş*)

emîr: < Ar. “kumandan” (GT; Toparlı vd. 2003, 73)

emîr-i ceys: “ordu komutanı” (İM; Toparlı vd. 2003, 73)

fâris: < Ar. “binici” (BV, GT, MG; Toparlı vd. 2003, 81)

leşker: < Far. “asker” (GT; Toparlı vd. 2003, 172)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/3 Summer 2010*

minmiş: “binici” (KK; Toparlı vd. 2003, 184): (< *min-* “binmek” + *-miş*)

sibeh-sâlâr: < Far. “komutan” (TA; Toparlı vd. 2003, 236)

ohçı / okçı: “okçu” (CC, DM, İN, TA; Toparlı vd. 2003, 204): (< *ok/oh* + *-çı*)

piyâde: < Far. “piyade” (GT; Toparlı vd. 2003, 216)

râmî: < Ar. “ok atan, okçu” (MG; Toparlı vd. 2003, 217)

sipâhî: < Far. “sipahi, atlı” (GT; Toparlı vd. 2003, 237)

sü: “asker” (TA; Toparlı vd. 2003, 244): (< T. *sü* “asker”, EDPT 781a; *sü*, DS 516; *sü* < Çin. *shou* “avlanmak”, VEWT 436)

subaşı / sübaşı: “komutan” (İH; TA; Toparlı vd. 2003, 242, 244): (< *sü* “asker” + *başı* > *subaşı*)

süngüçi / süñüçi: “süngü kullanan” (MG, TA; Toparlı vd. 2003, 245): (< *süñ-* “sünmek” + *-ü* (EDPT 834b) + *-çi*)

uruşçı: “savaşçı” (İN; Toparlı vd. 2003, 294): (< *ur-* “vurmak” + *-(u)ş* + *-çı*)

3.1.2. İstihbaratla İlgili Meslek Adları

“Türk devletine dışarıdan gelebilecek tehlikeleri önceden haber almak, fetihlerde bulunacak Türk ordularına gerekli bilgileri sağlamak ya da düşman ülkelerde karışıklıklar çıkararak onların hareket alanlarını daraltmak gibi amaçlarla yürütülen istihbarat faaliyetlerine eski Türk devletlerinde son derece önem verilmiştir. Bu sayede Eski Türklerde ordu, büyük çaplı zaferler kazanabilmiş, devlet üstün güce ulaşabilmiştir. Doğası gereği istihbarat işleri gizlilik temeli üzerinde kuruludur.” (Şen 2007, 258). Ayrıca Türklerin, ülkelerini emniyette tutmak ve ani baskınları önlemek amacıyla etrafa gözcüler diktikleri, uygun yerlere haber almayı sağlayan casuslar yerleştirdikleri ve içinde daimi gözcülerin bulunduğu ateş kuleleri inşa ederek erken istihbarat bilgisi temin ettikleri de bilinmektedir (Kafesoğlu 1996, 275).

Kıpçak Türkçesinde istihbaratla ilgili meslek adı olarak üç kelime tespit edilmiştir. Bunlar:

câsûs: < Ar. “ajan, casus” (GT; Toparlı vd. 2003, 41)

çaşut: “casus” (Kİ; Toparlı vd. 2003, 47): (< **çaş-(u)t*, EDPT 431b; *çaş-* “iftira etmek” + *-(u)t*, OTWF 311; *çaşut*, DS 141)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/3 Summer 2010

kişifçi: < Ar.+T. “keşifçi, casus” (DM; Toparlı vd. 2003, 150): (< Ar. *keşf* “keşif, gözetleme” + T. *-çi*)

3.1.2. İç Güvenlikle İlgili Meslek Adları

İç güvenlik, kaynağı içeride veya dışarıda olan, ülke içinde devletin düzenine, ülkenin bütünlüğüne ve halkın refahına karşı açık veya gizli olarak yürütülen her türlü yasadışı faaliyeti kapsar.

Türklerde ülke içindeki güvenlik çoklukla devlet eliyle sağlanmaktadır. Bunun dışında özel şahıslar tarafından -bilhassa zengin ve soylu- oluşturulmuş özel güvenlik birimleri de mevcuttur (Şen 2007, 264).

Kıpçak Türkçesinde iç güvenliği sağlamakla görevli kişilerin aldığı meslek adları şöylece sıralanabilir:

hâris: < Ar. “muhafız, bekçi” (GT; Toparlı vd. 2003, 92)

hasal: “nöbetçi” (CC; Toparlı vd. 2003, 92): (< ?)

mubassır: < Ar. “gözleyici, bakıcı, bekleyici, koruyucu” (GT; Toparlı vd. 2003, 185)

közediçi: “gözcü” (< TRH, Golden 2000, 305): (< *köz* + *-ed-* “gözlemek” (EDPT 758a) + *-içi*)

közeri: “gözcü, keşif kolu” (BM; Toparlı vd. 2003, 161): (< *közer-* “bakmak” (ME 151) + *-i* < *köz* + *-e-* + *-r-* + *-i*)

3.2. Eğitim-Öğretim Hayatıyla İlgili Meslek Adları

Burada eski Türklerde eğitim öğretim hayatının gelişmişliği veya Türk eğitim tarihi hakkında bilgi verilmeyecektir (ayrıntılı bilgi için bk. Şen 2007, 178; Ünalın-Öztürk: 2008, 89–109). Ancak şurası da malumdur ki çok geniş sahalara yayılmış bir devlet içerisindeki Türk ve yabancı kitleleri sorun yaşamadan idare edebilmek için eğitilmiş kişilerin varlığına ihtiyaç vardır. Bu bağlamda öncelikle Türk devlet mekanizmasını muntazam bir şekilde işleten makam sahiplerinin yönetim prensiplerini ve uygulama yollarını belirli bir eğitim sisteminden geçirilerek öğrendikleri söylenebilir. Yine yazının çok eski dönemlerden itibaren Türkler arasında yaygınlaşmış olması gibi durumlar oldukça geniş bir eğitim-öğretim teşkilatının mevcut olduğunu gösteren sağlam delillerdir. Sadece o dönem için değil, asırlar boyu tarihten ibret alınması gayesiyle taşlara kazılarak veya kâğıda yazılarak ortaya konulan metinler, Türk toplumu içerisinde kalabalık bir okuyazar kitlenin varlığına da işaret etmektedir (Kafesoğlu 1996, 325). Bu durum, Kıpçak Türkçesiyle yazılmış

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/3 Summer 2010

metinlerde geçen ve eğitim-öğretim hayatıyla ilgili olan meslek adlarında da görülmektedir.

bilge: “bilge, âlim” (TRH, Golden 2000, 127; CC; Kİ; Toparlı vd. 2003, 31): (< *bil-* + *-ge*, OTWF 376; EDPT 340a)

bilîçi: “bilen, bilici” (KF, RH; Toparlı vd. 2003, 31): (< *bil-* + *-içi*)

bitigçi / bitikçi: “kâtip, yazıcı” (CC, TA; Toparlı vd. 2003, 33): (< *biti-g/k* + *-çi* < **bit* + *-i-g* + *-çi* < Çin. *bi(e)t* “firça” + *i-g*, EDPT 299a)

bügü: “bilge, hakim” (CC; Toparlı vd. 2003, 39): (< *bögü:* (*bögö:*) < Moğ. *bö'e* “erkek şaman”, EDPT 324a; T. *bögü* ~ Tung. **bugu-ča* ~ Moğ. **bogda* ~ Jap. **nkâm-ḫ* > *bògé* “büyücü, kutsal”, EDAL 368; *bögü*, DS 116)

çhitâb: < Ar. *kâtib* “kâtip, yazıcı” (CC; Toparlı vd. 2003, 49)

debîr: < Far. “kâtip, yazıcı” (GT; Toparlı vd. 2003, 57)

el-fakah: < Ar. “âlim” (CC; Toparlı vd. 2003, 72)

erdemlü: “âlim” (TA; Toparlı vd. 2003, 74): (< *er* + *-dem* “erdem” (EDPT 206b; OTWF 68; DS 176) + *-lü*)

dânişmend: < Far. “âlim, bilgili, danışman” (GT, TA; Toparlı vd. 2003, 56)

feylesof: < Ar. < Yun. “filozof” (GT; Toparlı vd. 2003, 82)

hakîm: < Ar. “hikmet sahibi, bilge” (Gİ, GT, İM, KF, KFT; Toparlı vd. 2003, 90)

hâce / hoca: < Far. “hoca, efendi” (DM, Gİ, GT, İH, İM, KF; KFT, TA, TZ; Toparlı vd. 2003, 89, 97)

kâtib: < Ar. “kâtip, yazıcı” (GT; Toparlı vd. 2003, 131)

mu'allim: < Ar. “muallim, öğretmen” (GT, İM, KFT; Toparlı vd. 2003, 185)

müderris: < Ar. “ders veren hoca” (KFT; 191)

musannif: < Ar. “kitap yazan, müellif” (İM; Toparlı vd. 2003, 189)

şâkird: < Far. “öğrenci” (DM, GT, İN, KFT; Toparlı vd. 2003, 249)

şâ'ir: < Ar. “şair” (GT, MG; Toparlı vd. 2003, 249)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/3 Summer 2010*

yazıcı / yazıştı: “yazıcı” (DM, KK; Toparlı vd. 2003, 316, 317): (< *yaz-ı* < **yaz-(t)g* (krş. Moğ. *çiru* “çizmek”, Hun. *ir-* “yazmak”, Çuv. *çir-* “yazmak”, EDPT 984a) + *-çit/-şit*)

zû-fünûn: < Ar. “bilgin” (GT; Toparlı vd. 2003, 338)

3.3. Sosyal Hayatla İlgili Meslek Adları

Kıpçak Türkçesiyle yazılmış metinler irdelendiğinde dönemin toplum hayatını meslekler bağlamında açıkça gözler önüne seren pek çok verinin olduğu tespit edilmiştir. Verilerin çokluğu aynı zamanda Kıpçak toplum hayatındaki çeşitlenmeyi de ortaya koyması ve dönemin yaşayış biçimlerine ışık tutması bakımından önemlidir. Bu çeşitlilikten hareketle Kıpçak Türkçesinde sosyal hayatı yansıtan meslek adları şu alt başlıklar altında incelenmiştir:

3.3.1. Gündelik Hayatta Ev İçinde Belli Bir Hizmetin Yerine Getirilmesiyle İlgili Meslek Adları

3.3.1.a Çocuk Bakımıyla İlgili Meslek Adları

Kıpçak Türkçesinde çocuk bakımıyla ilgili dört meslek adı tespit edilmiştir. Bu adlardan ikisi Arapça (*mürebbi*, *kâbile*), biri Farsça (*dada* / *dâye*) diğeri de Türkçedir (*emzirçi* / *emzürçi*). Bunlar o dönemde çocuk bakıcılığının bir meslek olarak yapıldığını gösteren verilerdir. “sütninelik” olarak adlandırabilecek *emzirçi* / *emzürçi* ve *kâbile* adlarının belli bir ücret karşılığı yapılan meslekler olarak değerlendirilemeyeceği düşünülebilir. Ancak bunların da her zaman ücrete tabi olmasa bile hizmetin gerçekleştirilmesi sonucunda belli bir ödülle karşılığını bulan meslekler olarak ele alınması mümkündür.

dada / dâye: < Far. “çocuk bakıcısı, dadı” (GT, İM, KFT ; Toparlı vd. 2003, 55, 57)

emzirçi / emzürçi: “süt nine” (TZ; Toparlı vd. 2003, 73): (< *em-* + *-(i)z-* “emzirmek” (EDPT 165a) + *-(i,ü)r-* + *-çi*)

kâbile: < Ar. “sütnine” (GT; Toparlı vd. 2003,121)

mürebbi: < Ar. “yetiştiren, çocuk terbiye eden” (BV, GT; Toparlı vd. 2003, 192)

3.3.1.b. Gündelik İşlerin Yerine Getirilmesiyle İlgili Meslek Adları

Çok özel bir beceriyi, bilgiyi vs. zorunlu kılmayıp da çoklukla beden gücüne dayanarak çalışan kimselerin gerçekleştirdikleri işler gündelik işlerin yerine getirilmesiyle ilgili meslekler bağlamında değerlendirilmiştir. Bunlar:

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/3 Summer 2010*

ferrâş: < Ar. “hizmetçi” (GT; Toparlı vd. 2003, 82)

hâdim: < Ar. “hizmetçi” (GT; Toparlı vd. 2003, 89)

yumuşçı / yumuşcu: “hizmetçi, işte kullanılan uşak” (İH, Kİ; Toparlı vd. 2003, 330): (< *yumuş* “iş, vazife” + *-çı/-çu*, EDPT 939b; TES 459)

koşdaş: “uşak” (BM; Toparlı vd. 2003, 154): (< *koş* “bir şeyin çifti” (EDPT 670a) + *-daş*)

yuyuçı: “yıkayıcı” (KF; Toparlı vd. 2003, 331): (< *yuy-* “yıkamak” (EDPT 870a) + *-uçı*)

3.3.2. Avlanmayla İlgili Meslek Adları

Eski Türklerde okçuluk ve avcılık faaliyetleri son derece önemliydi. Türkler, buldukları coğrafya ve yaşadıkları doğal koşulların zorluğuna, sıkıntılarına alışmak ve çocuklarını da ona göre yetiştirmek gerektiğinden kız ve erkek çocuklarını ok atma, avlanma ve ata binme eğitimine tabi tutarlardı. Çocuklar çobanlık yaparken küçük yay ve oklarla kuş, sıçan avlamasını öğrenirler, yaşları ilerledikçe yay ve okları da ona göre geliştirilirdi. Büyüdükten sonra da daha ağır savaş aletlerini kullanma becerisine eriştikleri ve savaşa katılıp kendilerini ispatladıkları zaman toplumda yerlerini almış olurlardı (Güven-Hergüner: 1995, 33). Aynı zamanda avcılık, göçebe hayat tarzının Türkler arasında hâkim olduğu dönemlerde hayatta kalabilmenin, temel geçim kaynaklarını temin edebilmenin de en mühim yollarından biriydi.

Kıpçak Türkçesinde avlanmayla ilgili meslek adı olarak iki kelime tespit edilmiştir:

avlavçı: “avcı” (CC; Toparlı vd. 2003, 16): (< *av* + *-la-* (EDPT 10b) + *-v* + *-çı*)

sayyâd: < Ar. “avcı” (GT; Toparlı vd. 2003, 230)

3.3.3. Esnaf ve Zanaatkârlıkla İlgili Meslek Adları

Tarih boyunca dünyanın en büyük devletlerini kuran Türkler büyük ölçüde ve dönemine göre daima ileri bir harp sanayisine sahip olmuşlardır. Bu üstünlüğü onlara sağlayan vasıtalarından biri de demir işçiliğiydi. Ondan önce bakır, bronz ve altın işlemeciliği vardı. MÖ. 3000’li yıllarda Minusinsk ve Altay bölgelerinde yapılan kazılarda bıçak, teller, küpe ve pek çok süs eşyası ele geçirilmiştir. İlk Türk merkezlerinden sayılan Andronovo çağında bütün Orta ve Kuzey Asya’da altının çıkarıldığı bilinmektedir. Bu dönemde bölgede çok yüksek bir sosyal hayatın teşekkül ettiği ve bu durumun tesirlerinin

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/3 Summer 2010*

güney bölgelerine kadar yayıldığı görülmektedir. Bozkır Türk halkları arasında usta marangozlar, tahta oymacılar bulunmaktaydı. Asya Hunları masa, sandalye, koltuk, dolap yapıyor, karyola ve perde kullanıyorlardı. Bu ev eşyasından çoğunu Çinliler Türklerden öğrenmişlerdi (Kafesoğlu 1996, 307).

Türklerin tamamen yerleşik hayata geçtikleri sonraki dönemlerde esnaf ve zanaatkârlıkla daha yoğun olarak ilgilendikleri görülmektedir. Turfan bölgesinde yaşayan Uygurları ziyaret eden Çin elçisi onların çok çeşitli işlerde başarılar gösteren usta zanaatkârlar olduklarından bahsetmektedir (Şen2007, 72). *Divânü Lügâti't-Türk*'te dönemin sosyal ve iktisadi hayatını anlatan, çeşitli zanaat biçimlerini ortaya koyan yüzlerce kelimenin tespit edilmiş olması bile (Günşen 2008, 242-267) Türkler arasında beceri ve ustalık isteyen meslek kollarının ne kadar gelişmiş olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Esnaf ve zanaatkârlıkla ilgili mesleklerin genel olarak adlandırılmasında Kıpçak Türkçesinde *osta / usta* (< Far. *ustâd* “usta, öğretici” (CC, DM, GT, TZ; Toparlı vd. 2003, 206, 294) ve *üstâd / üstâz* (< Far. *ustâd* “usta” (BV, GT, İM; İN, KFT, MG; Toparlı vd. 2003, 298) kelimelerinin kullanıldığı görülür. Bunun dışında esnaf ve zanaatkârlığın kapsamına giren diğer meslek adları şöylece sıralanabilir:

3.3.3.a. Gıda ve Beslenmeyle İlgili Meslek Adları

aşçı: “aşçı” (KK; Toparlı vd. 2003, 15): (< *aş* + *-çı/-şı*, EDPT 257a; *aşçı*, DS 63; *aş* < Far. *āş*, ESTY 1974, 210-212)

atar / attar: < Ar. “güzel kokulu şeyler satan, aktar, baharatçı” (CC, GT, İM, KFT; Toparlı vd. 2003, 15, 16)

bagırçı: “aşçı” (CC; Toparlı vd. 2003, 21): (< *bagır* “ciğer” (EDPT 317a) + *-çı*)

degirmençi / tegirmençi: “değirmenci” (CC, DM, KFT; Toparlı vd. 2003, 58, 268): (< **teğir*- “çevirmek, döndürmek” + *-men* (EDPT 486b; OTWF 537) + *-çi*)

ekmekçi / etmekçi / ötmekçi: “ekmekçi” (CC, DM, İM, TA; Toparlı vd. 2003, 77, 213): (< *ek*- “ekin ekmek” + *-mek* “ekmek” (EDPT 60a) + *-çi* ~*etmekçi* / *ötmekçi*; *etmekçi*, DS 188)

etçi / yetçi: “kasap” (DM, TA, TZ, Toparlı vd. 2003, 77, 319): (< (*y*)*et* + *-çi*, EDPT 43b)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/3 Summer 2010

furûnçi: < Ar.+T. “fırıncı” (DM; Toparlı vd. 2003, 83): (< Ar. *furûn* + T. *-çi*)

kassâb: < Ar. “kasap” (Gİ, GT, İM, KF; Toparlı vd. 2003, 130)

yaçı / yağçı: “yağcı” (BV, TA; Toparlı vd. 2003, 305, 306): (< *yag/ya* “yağ” (EDPT 895a) + *-çi*)

yogurtşı: “yoğurtçu” (KK; Toparlı vd. 2003, 326): (< *yogur-(u)t* < **yog-* + *-(u)r-* + *-(u)t* (EDPT 905b, OTWF 313) + *-şı*)

3.3.3.b. Ev Eşyası veya Aletlerinin Yapımı ve Onarımıyla İlgili Meslek Adları

bakırçı / bakırşı: “bakırcı” (KFT, TA; Toparlı vd. 2003, 22): (*bakır* (EDPT 317b) + *-çi*)

bardakçı: “testi, fiçi yapımı ile uğraşan” (DM; Toparlı vd. 2003, 24): (< *bart* “su içmek için kullanılan bardak” + *-ak* (TES 40) + *-çi*)

bıçakşı: “bıçakçı” (KK; Toparlı vd. 2003, 30): (< *bıçak* < *bı* “bıçak” + *-çak* (Gabain 2007, 43) + *-şı*; *bıç-* (< *biç-*) + *-(a)k* (TES 50) + *-şı*)

çırkıkçı: “çarkçı, bileyici” (CC; Toparlı vd. 2003, 50): (< *çıkır* “çıkırık” (KE II-164) + *-(i)k* “iplik sarılan çark” (TDS 142) + *-çi*)

demürçi / temirçi / temirşi: “demirci” (CC, DM, KFT, KK, TA; Toparlı vd. 2003, 59, 269): (< *temir / demür* (EDPT 508b) + *-çi/-şi*)

eyerçi: “eyerci” (CC, DM; Toparlı vd. 2003, 78): (< *eyerçi* < *eder* “eyer” (EDPT 63b) + *-çi*)

kaşukşı: “kaşıkçı” (KK; Toparlı vd. 2003, 131): (< *kaşa-* ~ *kaşı-* “oymak” + *-k* (TES 216) + *-çi*)

közgüçi: “aynacı” (DM; Toparlı vd. 2003, 161): (< *közün-* “görünmek” + *-gü* (Eckmann 2003, 49); *göz* “göz” + *-gü* (Gülsevin 1997, 117); *köz-* “görmek” (krş. *közün-* “görünmek”) + *-gü* + *-çi*)

şanakşı: “çanakçı” (KK; Toparlı vd. 2003, 250): (< *çan* “çanak” + *-(a)k* (TMEN-III 1125); *çin* + *ayak* (VEWT 111); *çan* “çanak” (< Çin. *çan* ‘a cup of wine or fat/oil’) + *-(a)k* (Tekin 1997, 171) + *-şı*)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/3 Summer 2010

yügençi: “gem yapan, gemci” (CC; Toparlı vd. 2003, 331): (< *uyan* ~ *üyen* ~ *üygen* ~ *yügen* “atın dizgin, gem, yular, başlık gibi takımları” (TES 425; EDPT 913a) + *-çi*)

3.3.3.c. Giyim Kuşam ve Tekstille İlgili Meslek Adları

börçi: “börkçü, şapkacı” (CC; Toparlı vd. 2003, 36): (< *börk* “şapka” + *-çi*)

cuhalak: < Far.+T. “el dokumacısı” (CC; Toparlı vd. 2003, 43): (< Far. *çûhâ* + T. *-la-* + *-k*)

cülâh: < Ar. “dokumacı” (Gİ, GT, İM, KF, MG; Toparlı vd. 2003, 44)

çekmençi: “dokumacı, kumaş dokuyucu” (CC; Toparlı vd. 2003, 48): (< *çekmen* “sahte kumaş, bez, örtü” (Toparlı vd. 2003, 48) + *-çi*)

çulhaçı: < Far.+T. “dokumacı” (TZ; Toparlı vd. 2003, 54): (< Far. *cûlâh* + T. *-çı*)

çülâh: < Far. “dokuyucu” (TA; Toparlı vd. 2003, 54)

derzî / terzi / terzü: < Far. “terzi” (CC, İM; Toparlı vd. 2003, 59, 271)

dikiçi / tikçi / tikiçi / tikşi: “terzi” (TRH, Golden 2000, 305); GT, KFT, KK, TA; Toparlı vd. 2003, 61, 275): (< *tik-/dik-* “dikmek” + *-ici/-işi*)

etikçi: “çizmeçi” (CC; Toparlı vd. 2003, 77): (< *etik* “çizme” + *-çi*, EDPT 53a)

ferveçilik: < Far.+T. “kürkçülük” (GT; Toparlı vd. 2003, 82): (< Far. *ferve* “kürk” + T. *-çi* + *-lik*)

hayyât: < Ar. “terzi” (KFT; Toparlı vd. 2003, 94)

mamukçı: < Yun.+T. “pamukçu, terzi” (İM; Toparlı vd. 2003, 177): (< *mamuk* < *bamuk* < Yun. *bombux* “ipek kurdu” (EDPT 345b) + T. *-çi*)

nakkaş: < Ar. “nakkaş, nakış yapan” (GT; Toparlı vd. 2003, 197)

tokuçı / tokurçı: “dokuma işi ile uğraşan, dokuyucu” (DM, TA, TZ; Toparlı vd. 2003, 279): (< *toku-* “dokumak” (EDPT 467a) + *-çı* < *toku-* + *-(i)çi*; *toku-r* “partisip eki” + *-çi*)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/3 Summer 2010

tonççı: “kürkçü” (CC; Toparlı vd. 2003, 280): (< *ton* “elbise” (EDPT 512b) + *-çi*)

yalçı: “ilikçi, düğmeci” (CC; Toparlı vd. 2003, 308): (< *yal* (?) + *-çi*)

3.3.3.ç. Silah Yapımıyla İlgili Meslek Adları

kılıççı: “kılıççı” (KK; Toparlı vd. 2003, 143): (< *kılıç* (EDPT 618a) + *-çi*)

kirişçi: “yay, giriş yapan” (DM; Toparlı vd. 2003, 150): (< *kir*- “girmek” + *-(i)ş* (EDPT 747a) + *-çi*)

yakçı / yayçı / yayşı: “yay yapan, yaycı” (CC, DM, KK; Toparlı vd. 2003, 307, 316): (< *ya/yay/yak* “yay” + *-çi*, EDPT 882a)

yarıkçı: “zırh yapan, zırhçı” (TA; Toparlı vd. 2003, 312): (*yara-* ~ *yarı-* + *-k* “silah” (EDPT 962a) + *-çi*)

3.3.3.d. İnşaat İşleriyle İlgili Meslek Adları

boyacı: “boyacı” (TA; Toparlı vd. 2003, 35): (*boya* < *bodu-* + *-g* (EDPT 302a) + *-çi*)

kazıçı: “kazıcı, kazma işini yapan kimse” (DM; Toparlı vd. 2003, 135): (< *kaz-* + *-ıcı*)

taşçı: “taşçı” (DM; Toparlı vd. 2003, 264): (< *taş* + *-çi*)

yabçı: “bina ustası, inşaat ustası” (TA; Toparlı vd. 2003, 305): (< *yap-* “inşa etmek” *-ı(g)* + *-çıl*, Şen 2007, 119)

3.3.3.e. Temizlenmeyle İlgili Meslek Adları

baş yülütçi: “berber” (DM; Toparlı vd. 2003, 24): (< *baş yülü-* “traş etmek” (EDPT 919b) + *-t-* + *-çi*)

yülüçi: “berber” (CC; Toparlı vd. 2003, 332): (< *yülü-* “traş etmek” + *-(g)* (EDPT 928a) + *-çi*)

3.4. Haberleşme ve İletişimle İlgili Meslek Adları

İnsanoğlunun en temel gereksinimlerinden biri de haberleşme ve iletişim kurmadır. Bu gereksinimden dolayıdır ki Eski Türk toplumunda kişiler ve devletler arasında haberleşmeyi sağlayan ve iletişimin gerçekleşmesini temin eden görevliler bulunmuştur. Türk devletinin komşu veya diplomatik ilişki kurulan devletlerden isteklerini hükümdar adına dile getiren elçiler, akrabalar arasında mektup, hediye getirip götürülen postacılar, hükümdarın emirlerini halka duyuran tellallar hep eski Türk toplumunda haberleşme ve

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/3 Summer 2010*

iletişim alanında görev yapan kimseler olarak karşımıza çıkar (Şen 2007, 158). Kıpçak Türklerinde saydığımız bütün bu görevleri yerine getiren meslek sahipleri şöylece sıralanabilir:

berîd: < Ar. “postacı” (İM; Toparlı vd. 2003, 28)

dellâl: < Ar. “tellâl, davetçi” (GT, KFT; Toparlı vd. 2003, 58)

elçi: “haberci, postacı” (CC; Toparlı vd. 2003, 72): (< *el* “halk” + *-çi*, EDPT 129a)

kâsîd: < Ar. “haberci, ulak” (GT; Toparlı vd. 2003, 130)

koşuçu: “haber getiren, peyk, haberci” (İH; Toparlı vd. 2003, 155): (< *koş-* + *-uçu*)

3.5. Büyü, Fal ve Astrolojiyle İlgili Meslek Adları

Eski Türkler doğada birtakım gizli kuvvetlerin var olduğuna inanıyorlardı. Onlara göre dağ, tepe, kaya, ırmak, su kaynağı, ağaç, orman, demir, kılıç vb. pek çok unsur gizli güçleri bünyelerinde barındırıyorlardı. Bunlar aynı zamanda birer ruh idiler (Kafesoğlu 1996, 289). Bu bakış açısının temelinde inanışlara dayalı bir bilgi sistemi yattığı gibi aynı zamanda insanoğlunun maddenin sırlarını çözmede yaşadığı yetersizlikler de bulunuyordu. İşte bu yetersizlik hissi onları madde ötesi birtakım güçlere müracaat etme veya çeşitli yollarla onların bilgisine başvurmaya sevk ediyordu (Şen 2007, 220). Bu durum beraberinde toplum içerisinde doğüstü güçlerle iletişim kurma çabası içerisinde olan veya kendileri istemediği hâlde onlarla bağlantıya geçen kişilerin çıkmasına yol açıyordu. Bu mistik iletişim biçimi ister istemez toplumda rağbet görüyor ve bu işi bir meslek biçimi olarak ortaya çıkarıyordu.

cadî: < Far. “büyücü, sihirbaz” (İH; Toparlı vd. 2003, 41)

kam: “sihirbaz” (CC; Toparlı vd. 2003, 124)

sâhir: < Ar. “büyücü” (İM, KFT; Toparlı vd. 2003, 223)

kumçî: “kum üzerinde falcılık yapan” (Kİ; Toparlı vd. 2003, 162): (< *kum* + *-çî*)

müneccim: < Ar. “astrolog, müneccim” (GT; Toparlı vd. 2003, 192)

yulduzçî: “astrolog, müneccim” (TRH, Golden 2000, 306; CC, Toparlı vd. 2003, 329): (< *yulduz* “yıldız” (< *yul* + *-duz*. Kelimenin kökeni hakkındaki görüşler için bk. Özkan 2003, 168-171) + *-çî*)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/3 Summer 2010

3.6. Sporla İlgili Meslek Adları

Kıpçak Türklerinin günlük hayatını anlayabilmek ve onların bu dönemdeki yaşama şekillerini tespit edebilmek için ilgilendikleri spor dallarını bilmek de şüphesiz faydalı olacaktır. Burada sporun bir meslek olarak yapıldığını ispatlaması bakımından *yumrukçı* “boksör” kelimesinin tespit edilmiş olması önemlidir. Zira spor tarihin her döneminde zevk için yapılabildiği gibi aynı zamanda bir meslek dalı olarak da var olmuştur.

cânbâz: < Far. “pehlivan” (TZ; Toparlı vd. 2003, 41)

küreççi / küreşçi / küreçi: “güreşçi, pehlivan” (TRH, Golden 2000, 306; GT, TZ; Toparlı vd. 2003, 169): (< *küre-* ~ *küri-* “itmek, sürmek” (EDPT 737a) + *-ş* + *-çi*; *küre-* + *-çi*)

yumrukçı: “yumrukla dövüşen, bir çeşit boksör” (GT; Toparlı vd. 2003, 329): (< *yumruk* (görüşler için bk. TES 459) + *-çı*)

3.7. Ziraat ve Hayvancılıkla İlgili Meslek Adları

Türklerin tarım ve hayvancılık alanında ne kadar ileri bir millet oldukları bilinmektedir. Eberhard: “Onları ilk tanıdığımız en eski zamanlarda bile bilhassa at yetiştirirler ve insanlarla hayvanların kışlık yiyimlerini temin için ziraatla meşgul olurlardı. Göçebe kavimlerin yalnız hayvan besledikleri gibi fikirlerden ayrılmamız lazımdır. Hemen bütün göçebeler kışlık yiyeceklerini temin için ziraat ile de meşgul olmak zorundadırlar ve bunu yapmayan kavimler istisna teşkil eder.” diyerek Türk tarımının başlangıcını Türk hayvancılığı ile eş tutmaktadır (Eberhard 1943, 22; Şen 2007, 57).

Kıpçak Türklerinin ziraat ve hayvancılıkla ilgili meşgul oldukları meslek dallarına bakıldığında genel kavramlar olarak çiftçiliği ifade eden *ekinçi*, *eres*, *sabançı*, *tat* gibi kelimelerin kullanıldığı görülür. Bunların yanı sıra özel olarak *bâg-bân* “bahçıvan”ların varlığına ve tarım alanlarının sulanması işini yerine getirmekle görevli sakalara da rastlanmaktadır. Hayvancılık anlamında çobanların varlığı geniş hayvan sürülerinin mevcudiyetini göstermesi bakımından önemlidir. Aynı zamanda seyislerin, deveçilerin bulunması sadece küçük baş hayvancılığın değil büyük baş hayvancılığın da Kıpçaklar arasındaki yaygınlığını göstermektedir.

3.7.a. Ziraatla İlgili Meslek Adları

bâg-bân: < Far. “bahçıvan” (GT; Toparlı vd. 2003, 21)

ekinçi / ikinçi: “çiftçi” (DM, GT, KFT, TA, Toparlı vd. 2003, 71, 108): (< *ek-/ik-* + *-in* + *-çi*)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/3 Summer 2010*

eres: < Ar. “çiftçilik” (KF; Toparlı vd. 2003, 74)

sabançı: “çiftçi” (CC; Toparlı vd. 2003, 221): (< *sap* “tarladan harman yerine getirilen ve henüz dövülmeyen ekin” + *-an* “küçültme eki” (TES 347) + *-çı*)

sakalık: < Ar.+T. “suculuk” (KFT; Toparlı vd. 2003, 223): (< Ar. *sakka* “sulama işlerini düzenleyen ve denetleyen kimse” + T. *-lık*)

tat: < Far. “çiftçi, köylü” (DM, Kİ, TZ; Toparlı vd. 2003, 265)

3.7.b. Hayvancılıkla İlgili Meslek Adları

çobân: < Far. “çoban, hayvan bakıcısı” (GT, İM; KFT; Toparlı vd. 2003, 52)

küdiçi: “çoban” (KFT; Toparlı vd. 2003, 167): (< *küd-* “beklemek, gütmek” (EDPT 701a) + *-içi*)

kütövçi: “çoban” (CC; Toparlı vd. 2003, 170): (*küt-* “beklemek, gütmek” (EDPT 701a) + *-öv* + *-çi*)

seyis: < Ar. “seyis, at bakıcısı” (BV; Toparlı vd. 2003, 233)

teveçi / *tifeçi*: “deveci” (GT, İM; Toparlı vd. 2003, 272, 274): (*teve/tife* “deve” + *-çi*)

3.8. Müzik ve Eğlence Hayatıyla İlgili Meslek Adları

Dünya üzerindeki bütün topluluklarda olduğu gibi eski Türklerin hayatında da müzik ve eğlence önemliydi. Attila bir sefer dönüşünde başkente girerken saflar hâlinde dizilmiş düzgün giyimli güzel Hun kızlarının söyledikleri şarkılarla karşılanmıştı. Hatta o, Burgond kralına bir Hun orkestrası bile göndermişti. Türk müzik aletleri arasında Çinlilerin *hyu-pu* dedikleri kopuzun ayrı bir önemi bulunmaktaydı ve kopuz Türk eğlence hayatının vazgeçilmez bir parçasıydı. Göktürk ve Uygur bandolarında başta davul olmak üzere pek çok borulu çalgı da mevcuttu. Eski Türkler söyledikleri bestelere *ır*, çeşitli müzik aletleriyle söyledikleri melodilere ise *küg* diyorlardı (Kafesoğlu 1996, 328). İnsanlar eğlenmeyi seviyordu. Bu ihtiyaçlarını gidermek üzere çeşitli özel günler, toylar ve şölenler düzenliyorlardı. Onların bu organizasyonlarda hoşça vakit geçirmelerini ve eğlenmelerini sağlamak amacıyla belli bir ücret karşılığında çalışan insanlar görev alıyorlardı.

Bu bağlamda Kıpçak toplumunda eğlence hayatı içerisinde görev yapan meslek erbabına dair kelimeler şöylece gösterilebilir:

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/3 Summer 2010*

ayak tutugçı: “saki” (TRH, Golden 2000, 203): (< *ayak* “kadeh” + *tut-* + *-(u)gçı*)

düdükçi: “düdükçü, düdük çalan” (TA; Toparlı vd. 2003, 66): (< *düdükçi* < *tüte-* “tutmek” + *-k* (EDPT 455b) + *-çi*)

ırçı: “türkücü, şarkıcı” (CC; Toparlı vd. 2003, 102): (< *ır* “şarkı” (EDPT 192b) + *-çı*)

ırlaguç / ırlayıcı: “şarkıcı, şarkı söyleyen” (KFT, TA; Toparlı vd. 2003, 102): (< *ır* + *-la-* “şarkı söylemek” (EDPT 230a) + *-guç/-(y)ıçı*)

kobuzçı / kopuzçı / kubuzçı: “kopuz, çalan, çalgıcı” (TRH, 306; Golden 2000, 306; CC, İH, TA, Toparlı vd. 2003, 151, 154, 161): (< *kop-* “çınlamak” + *-z* (Hamilton 1998, 197) + *-çı*)

koşıcı: “koşma yazan, âşık” (CC; Toparlı vd. 2003, 155): (< *koş-* “bir araya getirmek, birleştirmek” (EDPT 670b) + *-ıcı*)

mugannî: < Ar. “şarkı söyleyen, şarkıcı” (GT; Toparlı vd. 2003, 186)

mutrib: < Ar. “çalgı çalan, şarkı söyleyen” (GT; Toparlı vd. 2003, 189)

oyunçı: “oyuncu, dansçı, çalgıcı” (TRH, Golden 2000, 269; CC, Toparlı vd. 2003, 207): (< *oyn* + *-çı*)

sâkî: < Ar. “saki, içki sunan” (GT; Toparlı vd. 2003, 224)

sâkiye: < Ar. “içki sunan kadın” (KF; Toparlı vd. 2003, 224)

uzan: “kopuz çalarak türkü söyleyen” (TZ; Toparlı vd. 2003, 296): (< *oz-* “kurtulmak, uzaklaşmak” + *-an*, TKBS 645; *uz* “usta” + *a-* + *-n*, TSD, 423)

3.9. Denizcilikle İlgili Meslek Adları

Türk düşünce sisteminde büyük denizlere, okyanuslara ulaşma isteği Oğuz Kağan’dan itibaren var olagelmıştır. Buna göre nehirlerin, göllerin ve denizlerin kıyısında yaşayan Türklerin denizcilikle uğraşmadıklarını söylemek haksızlık olur.

Eski Türk tarihine ışık tutan pek çok veride Türklerin denizcilikle uğraştıkları da belirtilmektedir (görüşler için bk. Şen 2007, 153-154). Akdeniz ve Karadeniz kıyılarında at koşuran Kıpçakların hayatında da denizcilikle ilgili onlarca tabir bulunmaktadır. Bunların meslek adı olarak ortaya çıkanları ise şunlardır:

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/3 Summer 2010*

çumgalak: “dalgıç” (Kİ; Toparlı vd. 2003, 54): (*çum-* “dalmak” (krş. *çom-/çöm-*, EDPT 422a) + *-ga* + *-la-k*)

gavvâs: < Ar. “dalgıç” (GT; Toparlı vd. 2003, 86)

kemeçi / kemiçi / kimeçi: “gemici” (GT, İM, KF, TA; Toparlı vd. 2003, 137, 148): (< *keme/kemi/kime* “gemi” (EDPT 721b) + *-çi*)

3.10. Dilencilikle İlgili Meslek Adları

Tarih boyunca her ülkede zenginlerin yanında yoksullar da bulunmuştur. Dilenmeyi zaruri kılan hâller çeşitli dönem ve yerlerdeki ekonomik şartlara göre değişmektedir. Kıpçak toplumunda da muhtaçlığını insanlara bildirerek çoklukla da kendisini acındırarak onların sağlayacağı destekle hayatlarını idame ettiren insanların var olduğu görülmektedir.

dilençi / tilençi: “dilenci” (TRH, Golden 2000, 306; KF, Kİ; Toparlı vd. 2003, 61, 276): (< *til* + *-e-* + *-n-* + *-(g)içi* veya *til* + *-e-* + *n-* + *-(i)g* + *-çi*, TETL-I, 618)

gedâ(y): < Far. “dilenci” (GT; Toparlı vd. 2003, 86)

karakçı: “dilenci” (CC; Toparlı vd. 2003, 127): (< *karak* “eşkiyalık, soygunculuk” + *-çı*, EDPT 656b; *kara-* “bakmak” (EDPT 645b) + *-k* + *-çı* “bakıcı, yani bir şey vermesi için insanın eline bakan”)

sâyil: < Ar. “dilenci” (Gİ, GT; Toparlı vd. 2003, 229)

sinlig: “dilenci” (TZ; Toparlı vd. 2003, 237): (< *sin* ~ *sin* “mezar” (EDPT 832a) + *-lig*. Biz kelimenin “mezarlıkta dilenen” anlamına geldiğini düşünüyoruz.)

3.11. Yasal Olmayan Meslekler

Kanunun tamamen ya da kısmen işlemediği, devlet idaresinin zayıfladığı veya yetersiz kaldığı her dönemde ve coğrafyada meşru olmayan işleri yerine getiren kimseler de olmuştur. “Eski Türklerde zorbalıkla, hileyle ya da gizlice, başkalarının malını mülkünü alıp kendi servetlerine katan kanun tanımazlara karşı gerek devlet gerekse halk sert yaptırımlar uygulamıştır. Soygun, hırsızlık ve hayvan kaçırma kesinlikle yasaklanmış, ele geçirilen soyguncu, suçüstü yakalanan hırsız hemen öldürülmüş, malları müsadere edilmiş, ailesi efradının hürriyetleri kısıtlanmıştır” (Şen 2007, 322). Alınan bütün bu tedbirlere rağmen meşru olmayan işlerin tamamen önüne geçilememiştir. Kıpçak toplumunda da bu işlerle meşgul olan insanların olduğu şu örneklerde görülmektedir:

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/3 Summer 2010

eşkiyâ: < Ar. “eşkiya” (GT; Toparlı vd. 2003, 77)

harâmî: < Ar. “hırsız, haydut” (Gİ, GT, KF; Toparlı vd. 2003, 92)

ogrı / ogur / ugrı / ugrur / ugurı / uvru: “hırsız” (CC, DM, GT, Gİ, İM, İN, KF, KFT, KK, TA, TZ; Toparlı vd. 2003, 203, 291, 295): (< *og(u)r-* “çalmak” + *-I*, TKBS 960)

ugurlayıçı: “hırsız” (KFT; Toparlı vd. 2003, 291): (< *ogurı* ~ *ugurı* “hırsız” + *-la-* + *-(y)ıçı*)

uvrgan: “hırsız” (TZ; Toparlı vd. 2003, 295): (< *ogur-* ~ *ugur-* > *uvur-* “çalmak” (TKBS 960) + *-gan*)

3.12. Taşımacılık ve Hizmetle İlgili Meslek Adları

Kıpçak toplumunda taşımacılık ve hizmetle ilgili meslek adları ele alınırken çoklukla bir vasfı olmayan ve belli bir hizmeti yerine getirmek için genellikle beden gücüne dayalı olarak çalışan meslek erbabı değerlendirilmiştir.

hamal / hammâl: < Ar. “hamal, yük taşıyan insan” (CC, GT, KFT; Toparlı vd. 2003, 91)

ırgat: < Yun. *ergátis* (TETL-II 352) “amele, rençper, gündelikçi” (İH; Toparlı vd. 2003, 102)

ilikçi: “gündelikçi” (CC; Toparlı vd. 2003, 109): (< *ilik* + *-çi*, TDS 251)

işçi: “işçi, amele” (CC, DM, KFT; Toparlı vd. 2003, 116): (< *iş* + *-çi*)

3.13. Ticaretle İlgili Meslek Adları

Bozkır Türk ekonomisinin esasını, geliştiği coğrafya yüksek ovalar ve yüksek yaylalar olması hasebiyle çobanlık ve hayvan besleyiciliği teşkil ediyordu (Kafesoğlu 1996, 304). Ancak hem Türklerin yayıldığı coğrafyanın genişliği ve bu coğrafyanın kürk ve ipek yolu gibi önemli ticaret yolları üzerinde bulunması hem de ekonomisi çoklukla ticarete dayanan Çin, İran, Bizans gibi komşu devletlerin varlığı Türkleri ticaretle haşır neşir oldukları bir duruma sokmuştur. Mete döneminde yoğunlaşan Hun-Çin ticari faaliyetleri Göktürkler döneminde İran ve Bizans’ı da içine alacak şekilde gelişmiştir. Ticari faaliyetlerdeki bu durum Türklerin Orta Doğu coğrafyasına gelmeleriyle iyice hızlanmış ve ticaret bilhassa Kıpçaklar ve Oğuzlar arasında önemli bir geçim kaynağı olmuştur.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/3 Summer 2010

Günümüzde de olduğu gibi eski devirlerde de ticaretin failleri tüccarlar, her toplumda itibar görmüş ve ayrıcalıklı bir konuma sahip olmuştur (Özyetgin 2005, 169). Bu durumun Kıpçak toplumundaki meslek adlarına yansımaları şöylece ortaya koyabiliriz:

altunçı/altunç: “altıncı, sarraf” (RH, CC; Toparlı vd. 2003, 8): (< *altın/altun* (görüşler için bk. TES 9-10) + *-çi*)

astlançı: “tüccar, tefeci” (CC; Toparlı vd. 2003, 14): (< *astlan* “tefecilik, vurgunculuk” (TSD 40) + *-çi*, ayrıca krş. *asrı, asru, astrı, astru* “aşırı, çok, fazla, fazlasıyla” (Toparlı vd. 2003, 14)

bakkal: Ar. “bakkal” (GT; Toparlı vd. 2003, 22)

çerçi: “perakendeci, çerçi, bakkal” (CC, TZ; Toparlı vd. 2003, 48): (< *çert* “çerçi eşyası” + *-çi*, TES 86)

bâzârcı: < Far. + T. “pazarcı, ticaretle uğraşan” (DM; Toparlı vd. 2003, 26): (< Far. *bâzâr* + T. *-çi*)

bâzârgân / bâzergân / bezirken: < Far. “pazarcı, tacir” (CC, İM, TA, TZ; Toparlı vd. 2003, 26, 29)

satıcı / satuhçı: “satıcı, satış yapan, tacir” (CC, DM, İM, TA; Toparlı vd. 2003, 228): (< *sat-ıçı, sat-(u)h* + *-çi* < *sat-* + *-(u)g/k* + *-çi*)

tâcir: < Ar. “tüccar” (Gİ, GT, İM, KF; Toparlı vd. 2003, 257)

yolçı: “tüccar, satıcı” (DM; Toparlı vd. 2003, 326): (< *yol* + *-çi*)

taçik: < Far. *tâcîk* “bezirgân” (TZ; Toparlı vd. 2003, 257)

bezzâz: < Ar. “kumaş tüccarı” (GT; Toparlı vd. 2003, 29)

celeb: < Ar. “koyun ticareti ile uğraşan” (RH; Toparlı vd. 2003, 41)

cevherî: < Ar. “kuyumcu” (GT; Toparlı vd. 2003, 42)

kuyumçı / kuyunç: “kuyumcu, sarraf” (KFT, Kİ, TA; Toparlı vd. 2003, 166): (< *kuy-* “dökmek” + *-(u)m/n* + *-çi*, TKBS 585)

saraf: < Ar. “sarraf” (CC; Toparlı vd. 2003, 227)

sayrafi: < Ar. “sarraf” (İM; Toparlı vd. 2003, 230)

kümüşçi: “gümüşçü, gümüş işiyle uğraşan” (TA; Toparlı vd. 2003, 168): (< *kümüş* “gümüş” (EDPT 723b) + *-çi*; *gümüş* > *kü-* “saklamak, korumak” + *-m-* + *-üş*, TKBS 395)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/3 Summer 2010*

simsâr: < Ar. “komisyoncu” (İM; Toparlı vd. 2003, 237)

talal: < Ar. “tellal, komisyoncu” (CC; Toparlı vd. 2003, 259)

3.14. Madencilikle İlgili Meslek Adları

Kıpçak Türkçesinde doğrudan madencilikle ilgili bir meslek adı tespit edilebilmiştir: *kömürçi*. Bu durum Kıpçak toplumunda madenle ilgili başka mesleklerin olmadığı anlamına gelmez. Hakeza madenin işlenmesiyle uğraşan *altunçı*, *kümüşçi*, *bakırşu* gibi mesleklerin varlığı madencilikle ilgili başka mesleklerin de olduğunu da göstermektedir.

kömürçi: “kömürçü” (DM; 157): (< *köm*- “gömmek” + *-(ü)r* (EDPT 723a) + *-çi*; **kö*- “parlamak, yanmak” + *-mür*, Kabataş 2003, 154-155)

3.15. Yöneticilik ve İdari Hizmetlerle İlgili Meslek Adları

Toplulukların belli değerler etrafında birleşerek millet şuuruna ermelerinin ardından bir sisteme bağlı kalarak kurdukları yapıya devlet denir. Devlet sisteminde toplu hâlde iş yapan kimseleri sevk ve idare etmek hususi bir mesleki birikimi ve deneyimi gerektirir. Eski Türk toplumunda yönetici olarak nitelendirilen kimseler kimi zaman kendi işlerinin başında, kimi zaman da zengin ya da itibarlı bir beyin hizmetinde, bazen bizzat devleti temsil etmek üzere görevlerini yerine getirmişlerdir. Eski Türklerde yöneticiler farklı meslek topluluklarının sorumlu olduğu üst otorite ya da tek bir meslek teşkilatlanmasının sorumlusu konumundadırlar (Şen 2007, 276).

Eski Kıpçak toplumunda yöneticilikle ilgili meslekler iki alt başlıkta incelenmiştir. Bunlardan ilki devlet yönetimiyle ilgili meslekler olup bizzat devlet yönetiminin üst kadrolarını oluşturan meslek erbabını içermektedir. İkinci bölümde ise devlet yönetimindeki idari işlerin ve devlet kurumlarındaki çeşitli hizmetlerin yerine getirilmesiyle ilgili meslek adları ele alınmıştır.

3.15.a. Devlet Yönetimiyle İlgili Meslek Adları

başçı: “yönetici, başkan” (MG; Toparlı vd. 2003, 25): (< *baş* + *-çl*)

baskak: “belediye başkanı; muhtar” (TRH, Golden 2000, 202; CC; Toparlı vd. 2003, 24): (*bas*- “mühürlemek” + *-kak*, TETL-I 287)

başlık: “padişahlık” (Kİ; Toparlı vd. 2003, 25): (< *baş* + *-lık*)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/3 Summer 2010

beg / bey / bi / big / biy: “bey, reis, efendi, soylu” (TRH, Golden 2000, 116, 201; BV, CC, DM, Gİ, GT, İM, İN, KF, Kİ, KK, MS, TA; Toparlı vd. 2003, 26, 29, 30, 33)

daraga: < Moğ. *daruga* “askerî vali” (CC; Toparlı vd. 2003, 56)

hâkim: < Ar. “hâkim, hükmeden” (GT; Toparlı vd. 2003, 89)

hâkim: < Ar. “hükümdar, vali” (GT ; Toparlı vd. 2003, 89)

han / kan: “han, imparator, kağan” (CC, İH, İM, Kİ, TZ; Toparlı vd. 2003, 91, 125)

kınçık: “hancık, şah” (İH; Toparlı vd. 2003, 144): (< *kan* “han” + *-cık*)

melik: < Ar. “hükümdar, melik” (GT, İM, İN, MG, RH; Toparlı vd. 2003, 180)

nâyib: < Ar. “yerine geçen, vekil” (Gİ, İM, KF; Toparlı vd. 2003, 198)

nâzır: < Ar. “bakan” (KFT; Toparlı vd. 2003, 199)

pâdişâh: < Far. “padişah, hükümdar” (TRH, Golden 2000, 201; RH; Toparlı vd. 2003, 215)

sultân: < Ar. “sultan, padişah” (BV, CC, Gİ, GT, İM, KF, KFT, KK, MG, TA, RH, TZ; Toparlı vd. 2003, 242)

şâh: < Far. “şah, bey” (BV, GT, Kİ; Toparlı vd. 2003, 249)

vezîr: < Ar. “vezir” (GT, İM; Toparlı vd. 2003, 303)

3.15.b. İdari İşlerin ve Devlet Kurumlarındaki Çeşitli Hizmetlerin Yerine Getirilmesiyle İlgili Meslek Adları

‘âmil (I): < Ar. “idare memuru, amir” (GT; Toparlı vd. 2003, 8)

‘ammâl: < Ar. “devlet memurları, idareciler” (GT; Toparlı vd. 2003, 8)

bevvâb: < Ar. “kapıcı” (GT; Toparlı vd. 2003, 29)

çavuş: “padişahın önünde saygı ile bağırın adam; lider” (TRH, Golden 2000, 116; İH, Kİ; Toparlı vd. 2003, 47): (< *çap-* “vurmak” + *-(i)ş*, Şirin User 2006, 226; *çaw* “ses” + *-(u)ş*, TKBS 224)

dil-bend: < Far. “tercüman” (İH; Toparlı vd. 2003, 61)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/3 Summer 2010

dılmaç / talmaç / tulmaç / tilmaç / tolmaç: “tercüman” (BM, CC, İM, TZ, Toparlı vd. 2003, 62, 273, 260, 276, 280): (< *tl* + *-maç*, EDPT 500a; TETL-I 620)

elçi / ilçi: “elçi” (CC, DM, Kİ, TA, TZ; Toparlı vd. 2003, 72, 109): (< *el* “halk” + *-çi*, EDPT 129a)

hâsekî: < Ar. “hükümdarın yakını, has adamları” (GT, MG; Toparlı vd. 2003, 92)

haşem: < Ar. “maiyet, hizmette bulunanlar, tebaa” (GT; Toparlı vd. 2003, 93)

hâşiye: < Ar. “hizmetkârlar, tebaa” (GT; Toparlı vd. 2003, 93)

havâs: < Ar. “haslar, has adamlar” (GT; Toparlı vd. 2003, 94)

hıçıp: < Ar. *hâcib* “perde çavuşu, sarayın ileri gelen hademesi” (İH; Toparlı vd. 2003, 96)

kapuçı: “kapıcı, hizmetçi” (TRH, Golden 2000, 203; TA; Toparlı vd. 2003, 126): (< *kap-* “kapatmak, örtmek” + *-u(g)* (TES 208) + *-çıl*)

karabaş / karavaş: “cariye, hizmetçi” (CC, İH, Kİ, TA, TZ; Toparlı vd. 2003, 127): (< *kara* + *baş*, EDPT 647a)

karnak / kurnak: “cariye” (TRH, Golden 2000, 111, 260; DM, Gİ, GT, İH, İM, KF, KFT, Kİ, KK, TA, TZ; Toparlı vd. 2003, 129, 145): (< Ar. *ğurnūq* “güzel bakışlı kız ya da oğlan”, EDPT 661b; tartışmalar için bk. TES 239)

kelimçi: < Ar.+T. “tercüman” (BM; Toparlı vd. 2003, 137): (< Ar. *kelâm* + T. *-çi*)

kesük: “Harem ağası” (Kİ; Toparlı vd. 2003, 141): (< *kes-* + *-(ü)k*, EDPT 749b)

kullukçı: “hizmetçi, maiyet memuru” (CC, KFT; Toparlı vd. 2003, 162): (< *kul* + *-luk* + *-çıl*)

muhtesib: < Ar. “eskiden şehrin asayiş ve nizamına bakan kimse” (Gİ, GT, İM, KF; Toparlı vd. 2003, 187)

perde-dâr: < Far. “perdeci, kapıcı, teşrifatçı” (GT; Toparlı vd. 2003, 215)

tanışman: “danışman” (İH, TZ; Toparlı vd. 2003, 262): (< Far. *dânişmend*, TETL-I 559; *tanu-/tanı-* + *-ş-* (EDPT 526b) + *-man*)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/3 Summer 2010*

tapuçı / tapuçı: “hizmetçi” (DM, GT, İM; Toparlı vd. 2003, 263): (< *tap-(u)g* + *-cı*, EDPT 438b)

til bilgen: “tercüman” (TRH, Golden 2000, 203): (< *til* “dil” + *bil-* + *-gen*)

tüge: “cariye” (TA; Toparlı vd. 2003, 286): (< *tüge* “düve, bir iki yaşında dişi sığır”, EDPT 478b)

yalavaç: “elçi” (BM, Kİ; Toparlı vd. 2003, 307): (< *yala-* “töhmette bulunmak” + *-baç*, TKBS 1043; görüşler için bk. Şen 2007, 172-173)

yargıçı / yarguçı: “yargıç, belediye başkanı” (CC; Toparlı vd. 2003, 312): (< *yar-* + *-gıçı/-guçı*, TKBS 1074)

3.16. Adaletle İlgili Meslek Adları

Devletin en önemli görevlerinden biri de insanlar arasındaki anlaşmazlıklara çözüm bulmak, haklıyı haksızdan ayırt etmek ve hakkın yerini bulmasını sağlamaktır. Bu gaye sebebiyledir ki tarihin her döneminde devletler adaletin işlemesi için çeşitli mekanizmalar oluşturmuşlardır. Türklerin tarihinde adaletin gerçekleşmesindeki temel kaynak *törü* “töre”dir. Türk töresi başlangıçta sözlü temele dayanıyor olmasına rağmen yaptırım gücü oldukça etkili bir yapılanmadır. Törenin özellikle zina, hırsızlık ve hak yeme gibi durumlarda oldukça ağır yaptırımları vardır.

Töreyle dayalı Türk adalet sisteminin bilhassa Uygurların Turfan bölgesine göçmelerinden sonra daha da geliştiği ve yazılı bir boyuta taşınarak pek çok suçun kayıt altına alındığı bilinmektedir. Bu hassas adalet sisteminin kurulmasından ötürü Uygurların oldukça medeni bir hayatı sürdürdükleri de malumdur Bu adilane duruş Türklerin İslamiyet’i kabulünden sonra da devam etmiştir. Zaman içerisinde Müslüman Türk devletlerinin adalet teşkilatlanması örfi ve şer’i yargı olmak üzere ikiye ayrılmıştır (Şen 2007, 241).

bogavul: < Moğ. *bukavul* “mübaşir” (CC; Toparlı vd. 2003, 34)

cellâd: < Ar. “cellat” (GT, İM, KFT; Toparlı vd. 2003, 42)

ehl-i hubre: “bilirkişi” (İM; Toparlı vd. 2003, 70)

hökümcü: < Ar.+T. “hâkim, hüküm veren” (CC; Toparlı vd. 2003, 98): (< Ar. *hökm* + T. *-çi*)

kâzî: < Ar. “kadı, hâkim” (Gİ, GT, İM, KFT; Toparlı vd. 2003, 122)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/3 Summer 2010

savcı: “savcı, davacı, kadı” (Kİ; 229): (< *sav* “söz” + *-çı*, EDPT 785a)

3.17. Maliyeyle İlgili Meslek Adları

Bozkır devletlerinin maliye sistemi mağlup edilen veya bağlı olan devletlerden alınan altın, para veya aynı olarak talep edilen yıllık vergiler ve hediyelerden başka halktan alınan vergilere dayanıyordu. Asya Hun İmparatorluğu’nda vergi toplamak için hususi memurların görevlendirildiği bilinmektedir. Göktürklerde, Hazarlarda, Uygurlarda, Avarlarda ve Volga Bulgarlarında iktisadi ve mali işleri yürütmek amacıyla *tudun* olarak adlandırılan görevliler bulunmaktaydı. Oğuzlar vergi tahsiline memur olan kimselere *amga* veya *imga* derlerdi. Devlet hazinesi *agılık* olarak adlandırılıyordu. Tahsilât çok zaman aynı olarak yapılıyordu. Kumanların en önemli gelir kaynaklarının başında Karadeniz ticaret yolundan sağladıkları vergi ve gümrük resimleri gelmekteydi (Kafesoğlu 1996, 314-315).

Kıpçak toplumunda maliye işlerinin yürütülmesinde görev alan meslek erbabı şunlardır.

‘**âmil** (II): < Ar. “Vergi tahsiline memur kişi” (KF; Toparlı vd. 2003, 8)

‘**âşir**: < Ar. “öşür toplayıcı” (İM; Toparlı vd. 2003, 14)

kaznaçı: “< Ar. + T. “hazinedar” (CC; Toparlı vd. 2003, 135): (< Ar. *hazîne* + T. *-çi*)

3.18. Dinle İlgili Meslek Adları

Dinin özünde insanüstü bir âleme uzanan bir mahiyet vardır. Bununla birlikte o, insan tarafından bizzat yaşanan bir şey olması sebebiyle aynı zamanda tarihî ve toplumsal bir fenomendir. Dünyanın en eski ve köklü milletlerinden biri olan Türkler son derece renkli, zengin ve çeşitli bir din mirasına sahiptirler (Günay-Güngör 2007, 11-12).

Türklerin hoşgörüyeye doğal eğilimleri ve dinî konulara merakları geleneksel dinleri olan Gök Tanrı inancının dışında pek çok dinin onların yaşadığı coğrafyalarda elverişli bir ortam bulmasına imkân tanımış ve onlara başka durum ve koşullarda ve daha az hazır çevrelerde kesinlikle sahip olamayacakları kadar uzun ömürlü bir kitle sağlamıştır (Roux 2007, 153). Bu sebeptendir ki İslamiyet’in kabulüne kadar Türkler arasında Gök Tanrı inancının yanı sıra, Maniheizm, Budizm, Yahudilik, Nasturilik, Taoizm gibi dinler yayılabilmektedir. Bu çeşitlenmenin Kıpçak toplumunda dinle ilgili mesleklere göz attığımızda da ortaya çıktığı görülmektedir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/3 Summer 2010*

3.18.a. Gök Tanrı İnancıyla İlgili Meslek Adları

kam: “şaman” (TRH, Golden 2000, 306; CC; Toparlı vd. 2003, 124)

3.18.b. Müslümanlıkla İlgili Meslek Adları

fakîh: < Ar. “fıkıh âlimi” (Gİ, GT, İM, MG; Toparlı vd. 2003, 81)

hatîb: < Ar. “hatip, hutbe okuyan” (Gİ, GT, İM, KFT, MG; Toparlı vd. 2003, 93)

imâm: < Ar. “namazda kendisine uyulan kimse” (BV, Gİ, İM, İN, KF, MS; Toparlı vd. 2003, 110)

mü’ezzin: < Ar. “müezzin, ezan okuyan” (GT, İM, MS; Toparlı vd. 2003, 191)

müftî: < Ar. “fetva veren, müftü” (Gİ, İM, KF, KFT; Toparlı vd. 2003, 191)

vâ’iz: < Ar. “vaaz veren, vaiz” (GT, İM; Toparlı vd. 2003, 301)

3.18.c. Hıristiyanlıkla İlgili Meslek Adları

bapas / papas / papaz: < Rum. “Rum din reisi, rahip, papaz” (CC, TZ; Toparlı vd. 2003, 23, 215)

keşiş: < Far. “rahip, papaz” (TZ; Toparlı vd. 2003, 141)

mollâ: < Ar. *mevlâ* “molla, hoca, papaz” (CC; Toparlı vd. 2003, 185)

pap: < Hır. “papa” (CC; Toparlı vd. 2003, 215)

3.18.ç. Zerdüştlükle İlgili Meslek Adları

mug: < Far. “Zerdüşť rahibe, ateşe tapan” (BM, İM; Toparlı vd. 2003, 186)

3.19. Sağlıkla İlgili Meslek Adları

Eski Türkler tıp konusunda son derece köklü ve zengin bilgilere sahiptiler. Tıp alanındaki bu zenginliğin ve ilerlemenin temelinde savaşlarda yaralananları tedavi edecek ehil kimselere duyulan ihtiyaç yatmaktaydı. Ayrıca Türklerin İpek Yolu gibi tıbbi bilgi ve malzemenin akışını sağlayan bir coğrafyaya hâkim olmaları onların tıp konusunda hatırı sayılır bir birikime ulaşmalarını sağlamıştı. Öyle ki Doğu Çin’deki Yang-cu şehrine, Süy (581-618) ve Tang (618-907) sülaleleri döneminde çok sayıda Türk hekiminin geldiği tarihî vesikalarla tespit edilmiştir. Yine Uygurlardan kalan pek

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/3 Summer 2010*

çok tıp metni Eski Türklerde son derece gelişmiş tedavi yöntemleri bulunduğu düşüncesini de güçlendirmektedir (Şen 2007, 211). Türklerin sahip oldukları bu ileri tıp bilgisi İslamiyet'in kabulünden sonraki dönemlerde de artarak devam etmiştir. Geleneksel ve kümülatif bilgiye dayalı olarak gelişen Türk tıbbı İbn-i Sina ile zirveye ulaşmış ve yüzyıllar boyu dünya tıbbının öncüsü olmuştur. İşte bu ileri tıp bilgisinin izlerine Kıpçak toplumunda da rastlamak mümkündür. Kıpçak Türkçesinde sağlıkla ilgili meslek adları burada insan ve hayvan sağlığıyla ilgili olmak üzere iki başlık altında değerlendirilmiştir.

3.19.a. İnsan Sağlığıyla İlgili Meslek Adları

cerrâh: < Ar. “cerrah, operatör” (GT; Toparlı vd. 2003, 42)

hekim: < Ar. “hekim, doktor” (CC, GT, İM; Toparlı vd. 2003, 95)

kam: “hekim” (Kİ; Toparlı vd. 2003, 124)

otaçı / otçı: “tabip, hekim, doktor” (TRH, Golden 2000, 321; CC, GT, Kİ, TA, TZ; Toparlı vd. 2003, 206): (< ota- “tedavi etmek” + -çı, EDPT 44a; ot “ilaç” + -çı)

tabîb: < Ar. “hekim” (GT, KFT; Toparlı vd. 2003, 257)

sünnetçi: < Ar + T. “sünnetçi” (İM; Toparlı vd. 2003, 245): (< Ar. *sünnet* + T. -çi)

3.19.b. Hayvan Sağlığıyla İlgili Meslek Adları

baytar(a): < Ar. “veteriner, baytar” (BA, BV, GT; Toparlı vd. 2003, 26)

4. Sonuç

Kıpçak Türkçesinde meslek adı olarak 245 kelime tespit edilmiştir. Bu sayıya aynı meslek adının fonetik değişmeye uğramış biçimleri dâhil değildir. Adlardan 19'u askerlik, 3'ü istihbarat, 5'i iç güvenlik, 20'si eğitim-öğretim, 4'ü çocuk bakımı, 5'i gündelik işlerin yerine getirilmesi, 2'si avlanma, 10'u gıda ve beslenme, 10'u ev eşyası ve aletlerinin yapımı ve onarımı, 16'sı giyim kuşam, 4'ü silah yapımı, 4'ü inşaat işleri, 2'si temizlenme, 5'i haberleşme ve iletişim, 6'sı büyü, fal ve astroloji, 3'ü spor, 6'sı ziraat, 5'i hayvancılık, 12'si müzik ve eğlence hayatı, 3'ü denizcilik, 5'i dilencilik, 5'i yasal olmayan işler, 4'ü taşımacılık, 17'si ticaret, 1'i madencilik, 42'si yöneticilik ve idari hizmetler, 6'sı adalet, 3'ü maliye, 12'si din ve 6'sı da sağlıkla ilgidir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/3 Summer 2010

Kıpçak Türkçesindeki meslek adlarından kökeni Türkçe olan veya Türkçe kurallara uygun olarak türetilip Türkçeleşenlerin sayısı 120'dir. Bu 120 Türkçe kelimenin dışında meslek adı olarak Arapça 84, Arapça kelime + Türkçe ek yapısında 5, Farsça 25, Farsça kelime + Türkçe ek yapısında 4, Moğolca 3, Yunanca 1, Yunanca + Türkçe ek yapısında 1, Rumca 1 ve Hırvatça 1 kelime tespit edilmiştir.

Köken ayırt etmeksizin Türkçe eklerle türetilmiş meslek adlarına baktığımızda 95 tanesinin +CI / +CU ekiyle türetildiği görülmüştür. Bu ek dışında +CIK, -DAŞ+, -GA+, -GAN+, -GUCI+, -ICI+, +IA-K, +II / +IU, +IIG, +IIK, +mAC, -mAn+ -mİş+, UK+ gibi fiilden ve isimden meslek adları türeten pek çok ekin kullanıldığı da belirlenmiştir.

Kıpçak Türkçesinde meslek erbabı için kullanılan bu kadar çok adın varlığı ve bu mesleklerin kapsam bakımından sergiledikleri çeşitlilik Kıpçak toplumunda son derece hareketli bir sosyal hayatın bulunduğunu açıkça gözler önüne sermektedir.

Kısaltmalar

1. Eser Kısaltmaları

BM: Kitâbu Bulgatü'l-Müşâk Fî Lügati't-Türk ve'l-Kıfçak

BV: Baytaratü'l-Vâzih

CC: Codex Cumanicus

DM: Ed-Dürretü'l-Mudiyye Fi'l-Lügati't-Türkiyye

DS: Drevnetyurkskiy Slovar

EDAL: Etymological Dictionary of the Altaic Languages

EDPT: An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish

ESTY: Etimologičeski Slovar Tyurskih Yazıkov

GT: Gülistan Tercümesi

İH: El-İdrâk Haşiyesi.

İM: İrşâdü'l-Mülûk ve's-Selâtîn

İN: Kitâb Fî İlmi'n-Nüşşâb

KE: Kısasü'l-Enbiyâ

KF: Kitâb Fî'l-Fıkh

KFT: Kitâb Fî'l-Fıkh Bi'l-Lisâni't-Türkî

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/3 Summer 2010*

-
- Kİ:** Kitâbü'l-İdrâk Li-Lisâni'l-Etrâk
KK: El-Kavâninü'l-Külliyeye Li-Zapti'l-Lügati't-Türkiyye
ME: Mukaddimetü'l-Edeb
MG: Münyetü'l-Guzât
MS: Kitâb-ı Mukaddime-i Ebu'l-Leysi's-Semerkanî
RH: Kitâb Fî Riyâzâtî'l-Hayl
OTWF: Old Turkic Word Formation
TA: Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî
TDS: Türkçenin Sözcük Dağarcığı
TES: Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü
TETL: Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı
TKBS: Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü
TMEN: Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen
TRH: The Rasûlid Hexaglot
TZ: Et-Tuhfetü'z-Zekiyye Fi'l-Lügati't-Türkiyye
VEWT: Versuch eines Etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen
- 2. Dil Kısaltmaları**
- Ar.:** Arapça
Çin.: Çince
Far.: Farsça
Jap.: Japonca
Hır.: Hırvatça
Moğ.: Moğolca
Rum.: Rumca
Sans.: Sanskritçe
T.: Türkçe
Tung.: Tunguzca
Yun.: Yunanca
-

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/3 Summer 2010*

KAYNAKÇA

- AÇIKEL Ali (1990), *XI. Asırda Orta Asya Türk Boylarında Sosyal Hayat İçinde Meslek ve Sanatlar*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- ATA Aysu (1997), *Nâsirü'd-dîn bin Burhânü'd-dîn Rabgûzî, Kıyasü'l-Enbiya (I Giriş-Metin-Tıpkıbasım)*, TDK. Yay., Ankara.
- ATA Aysu (1997), *Nâsirü'd-dîn bin Burhânü'd-dîn Rabgûzî, Kıyasü'l-Enbiya (II Dizin)*, TDK. Yay., Ankara.
- AYDIN Erhan (2008), "Eski Türklerde Meslek Adları (Eski Türk Yazıtlarına Göre)", *Journal of Turkish Linguistics*, vol. 2, nu. 1, March 2008, s. 49-66.
- BILGIN Azmi, Necmettin Hacıeminoğlu (2002), "Kıpçak Türkçesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 25, s. 421-424.
- CLAUSON Sir Gerard (1972), *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford.
- DOERFER Gerhard (1963), *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen I*, Franz Steiner Verlag, Wiesbaden.
- DOERFER Gerhard (1965), *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen II*, Franz Steiner Verlag, Wiesbaden.
- DOERFER Gerhard (1967), *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen III*, Franz Steiner Verlag, Wiesbaden.
- DOERFER Gerhard (1975), *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen IV*, Franz Steiner Verlag, Wiesbaden.
- EBERHARD W. (1943), "Eski Çin Kültürü ve Türkler". *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Cografya Fakültesi Dergisi*, S. 4, s. 19-29.
- ECKMANN János (2003), *Çağatayca El Kitabı*, (çev.) Günay Karaağaç, Akçağ Yay., Ankara.
- ERDAL Marcel (1991), *Old Turkic Word Formation A Functional Approach to the Lexicon Vol.I-II.*, Otto Harrassowitz, Wiesbaden.
- EREN Hasan (1999), *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Bizim Büro Basımevi, Ankara.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/3 Summer 2010*

- GABAIN A. Von (2007), *Eski Türkçenin Grameri*, (çev. Mehmet Akalın), 5. bs., TDK Yay., Ankara.
- GOLDEN Peter, Tibor Halasi-Kun, Louis Ligeti, Edmund Schütz (2000), *The King's Dictionary-The Rasûlid Hexaglot: Fourteenth Century Vocabularies in Arabic, Persian, Turkic, Greek, Armanian and Mongol*, transl by. Tibor Halasi-Kun, ed. with notes and commentary by Peter Golden, Brill, Leiden-Boston-Köln.
- GÜLENSOY Tuncer (2007), *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü I (A-N)*, TDK. Yay., Ankara.
- GÜLENSOY Tuncer (2007), *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü II (O-Z)*, TDK. Yay., Ankara.
- GÜLSEVİN Gürer (1997), *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, TDK Yay., Ankara.
- GÜNAY Ünver, Harun GÜNGÖR (2007), *Başlangıçlarından Günümüze Türklerin Dinî Tarihi*, Rağbet Yay., İstanbul.
- GÜNŞEN Ahmet (2008), "Söz Varlığı Işığında Dîvânü Lûgati't-Türk'te Çağının Türk İktisadi Hayatına Ait İzler", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 1/4, s. 242-267.
- GÜVEN Özbay, Gülten Hergüner (1995), "Türk Kültüründe Avcılığın Temel Dayanakları", *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 5, s. 32-49.
- HAMILTON James R (1998), *Budacı İyi ve Kötü Kalpli Prens Masalının Uygurcası*, (çev.) Ece Korkut-İsmet Birkan, Simurg Yay., Ankara.
- KABATAŞ Osman (2003), "Divanü Lûgati't-Türk'ten Türkiye Türkçesine", *TDAY-Belleten (2003) 2001*, C. I-II, S. 44, s. 147-161.
- KAFESOĞLU İbrahim (1993), *Türk Millî Kültürü*, 14. bs., Boğaziçi Yay., İstanbul.
- KANAR Mehmet (2009), *Arapça Türkçe Sözlük*, Say Yay., İstanbul.
- LESSING Ferdinand D. (2003), *Moğolca-Türkçe Sözlük I (A-N)*, (çev.) Günay Karaağaç, TDK. Yay., Ankara.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/3 Summer 2010*

- LESSING Ferdinand D. (2003), *Moğolca-Türkçe Sözlük II (O-C)*, (çev.) Günay Karaağaç, TDK. Yay., Ankara.
- MERÇİL Erdogan (2000), *Türkiye Selçukluları'nda Meslekler*, TTK Yay., Ankara.
- NADALYAEV V.M. vd. (1969), *Drevnetyurkskiy Slovar*, İzdatel'stvo Nauka, Leningrad.
- ÖZKAN Fatma (2003), "Yıldırım, Yıldız, Alaz/Yalaz, Işın ve Işık Kelimeleri Nereden Geliyor?", *Bilig*, S. 27, s. 157-178.
- ÖZKAN Nevzat (2008), "Dîvânü Lugâti't-Türk'e Göre Oğuz-Kıpçak Dil Bağlantıları", *VI. Uluslararası Türk Dili Kurultayı*, 20-25 Ekim 2008, yayımlanmamış bildiri, Ankara.
- ÖZYETGİN Melek (2005), "Eski Türklerde Ortak 'Tüccar' Terimi Üzerine", *Orta Zaman Türk Dili ve Kültürü Üzerine İncelemeler*, Ötüken Yay., İstanbul, s. 169-179.
- ÖZYETGİN Melek (2005), "Eski Türklerde Haberleşme ve Posta Teşkilatı", *Orta Zaman Türk Dili ve Kültürü Üzerine İncelemeler*, Ötüken Yay., İstanbul, s. 209-225.
- PAÇACIOĞLU Burhan, *Türkçenin Sözcük Dağarcığı*, Bizim Büro Basımevi, Ankara.
- RÁSONY László (1993), *Tarihte Türklük*, TKAE Yay., Ankara.
- RÄSÄNEN Martti (1969), *Versuch eines Etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen*, Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.
- ROUX Jean-Paul (2007), *Türklerin Tarihi-Pasifik'ten Akdeniz'e 2000 Yıl*, Kabalcı Yay., İstanbul.
- SERTKAYA Osman Fikri (2004), "Göktürk Yazıtlarında Hintçe Unsurlar", *Zeynep Korkmaz Armağanı*, TDK. Yay., Ankara, s. 366-381.
- SEVORTYAN E. V. (1974), *Etimologičesky Slovar Tyurskih Yazıkov*, Moskva.
- STAROSTIN Sergei, Anna Dybo, Oleg Mudrak (2003), *Etymological Dictionary of the Altaic Languages I (A-K)*, Brill, Leiden-Boston.
- STAROSTIN Sergei, Anna Dybo, Oleg Mudrak (2003), *Etymological Dictionary of the Altaic Languages II (L-Z)*, Brill, Leiden-Boston.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/3 Summer 2010*

-
- STAROSTIN Sergei, Anna Dybo, Oleg Mudrak (2003), *Etymological Dictionary of the Altaic Languages II (Indices)*, Brill, Leiden-Boston.
- STEINGASS F. (2005), *A Comprehensive Persian-English Dictionary*, Çağrı Yay., İstanbul.
- ŞEN Serkan (2007), Orhun, *Uygur ve Karahanlı Metinlerindeki Meslekler Bağlamında Eski Türk Kültürü*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, On Dokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Samsun.
- TEKİN Talat (1997), “Notes on some Chinese loanwords in Old Turkic”, TDIA VII, s. 165-173.
- TIETZE Andreas (2002), *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı I (A-E)*, Simurg Yay., İstanbul-Wien.
- TIETZE Andreas (2009), *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı II (F-J)*, Österreichische Akademie der Wissenschaften, Wien.
- TOPARLI Recep, Hanifi Vural, Recep Karaatlı (2003), *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, TDK Yay., Ankara.
- Güncel Türkçe Sözlük* (2005), 10. bs., TDK. Yay., Ankara.
- USER ŞİRİN Hatice (2006), “Eski Türkçede Bazı Ünvanların Yapısı Üzerine”, *Bilig*, S. 39, s. 219-238.
- ÜNALAN Sıddık, Hakan Öztürk (2008), “İslamiyet’ten Önce Türklerde Eğitim ve Öğretim”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13,2, s. 89-109.